

За спогадами місцевих жителів, дещо відомо і про родинні стосунки Богдановських. Вони не були безхмарні. Існувало певне непорозуміння між дружиною та донькою, яке, можливо, загострилося після смерті батька.

Як вже відзначалося, помер Богдановський у Києві, ймовірно, під час чергового лікування. Дружина, виконуючи його останню волю, всупереч дочці привезла й похоронила свого чоловіка у родинному маєтку. Через два роки померла і дружина. Проте донька, з невідомих причин на похорони своєї матері до Мовчанів так і не приїхала.

Кладовище у Мовчанах нічим не відрізняється від інших сільських кладовищ. Та ж простота, охайність та тиша. Є тут і дві вже похилені білі мармурові стелли, витонченого несучасного оздоблення. Це пам'ять про людей, які, незважаючи на своє високе соціальне становище поважали цю землю та її працелюбних людей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Професори Одеського (Новоросійського) університету. – Одеса, 2000; 2. Професори Одеського (Новоросійського) університету. Видання друге, доповнене. – Одеса, 2005; 3. Там само. – С. 139; 4. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 45. – Оп. 7. – Спр. 65. – Арк. 49; 5. Професори Одеського (Новоросійського) університету. Видання друге, доповнене. – Одеса, 2005. – С. 140; 6. Там само. – С. 142; 7. Там само; 8. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 7. – Спр. 65. – Арк. 49; 9. Записано зі слів жительки с. Мовчани Миронюк Марії Андріївни; 10. ДАОО. – Ф. 42. – Оп. 35. – Спр. 324. – Арк. 63.

Л.А. Понедельник

ЄВГЕН ЧИКАЛЕНКО – МЕЦЕНАТ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

З княжих часів бере свої витоки в Україні меценатство. І, незважаючи на те, що протягом багатьох століть залишалось поза увагою, воно завжди відіграло важливу роль у розвитку культури та церкви. Благодійницька діяльність в усі часи вважалася вершиною людинолюбства, тому традиції добродійництва є невмирущими. Меценати мали особливу пошану та були визнаними в суспільстві, що є цілком справедливо.

На жаль, багато імен благодійників втрачено назавжди для історії. Напевно, вони не були особливо забезпеченими людьми, і їхні суми не вирізнялись своєю величиною. Проте їх добродійність не забута, і внесок від цього не зменшується.

Зростає інтерес до української культури з часу здобуття Україною незалежності. Починають відроджуватись національні традиції, відбувається перегляд діяльності багатьох видатних людей. До старої української доброї традиції, яка була прерогативою національної еліти, можна віднести й меценатство. Саме його вивчення дає можливість краще дослідити багато питань вітчизняної історії, по-новому оцінити багатогранну діяльність видатних добродійників. Ці люди є зразком безкорисливості та людинолюбства, і тому на їх прикладі повинні виховуватися цілі покоління. Отже, саме таке комплексне дослідження з історії українського благодійництва і є актуальним зараз.

Зважаючи на важку соціально-економічну ситуацію в Україні сьогодні, меценатські кошти мають сприяти розвитку національної культури та науки.

Маловивченість даної теми пов'язана з невисвітленням багатьох питань в радянській історіографії, зокрема тих, що стосуються української національної культури та еліти.

Винятковою постаттю серед тодішнього українства був Євген Харлампійович Чикаленко. Народився він у селі Перешори на Херсонщині 21 грудня 1861 року в поміщицькій родині. Перші ази освіти здобував Є. Чикаленко в отця Василя Лопатинського, а восени 1870 року дев'ятирічного хлопчину відвезли в пансіонат пана Ранжале. Далі було Єлисаветське вище реальне училище І-го розряду. Уже в ті часи позитивне значення у формуванні світогляду майбутнього суспільно-культурного діяча мали знайомства з Панасом Саксаганським, Іваном Карпенко-Карим, Марком Кропивницьким, Михайлом Тобілевичем та ін. 20-річним юнаком на початку 1880-х років долучається Євген Чикаленко до українського руху. Ще в перший приїзд у Київ у 1881 році він познайомився з Миколою Лисенком та професором Володимиром Антоновичем. На межі століть він послідовно входив до кола Одеської, Петербурзької та Київської громад. У 1897 році був одним із засновників Загальної Української Організації, на основі якої у 1904 році виникла перша легальна Українська демократична партія. У роки столипінської реакції Чикаленко – серед організаторів Товариства Українських Поступовців, єдиного осередку легального українства.

Благодійницькою діяльністю Євген Чикаленко займався постійно. Вона була для нього філософією всього життя. "Мало любити Україну до глибини свого серця. Треба – ще й до глибини

.....
своїєї кишені", – таким було його гасло¹. Здавалось, що "кишеня" та була бездонною, бо стільки коштів вкладав він у видання українських книжок, журналів, газет, у підтримку діячів культури. Хоча насправді було не так. Про його скруту, хвороби, образи знали лише його найближчі друзі, з якими він листувався.

Весною 1895 року Є. Чикаленко поховав свою восьмирічну доньку. На знак пам'яті про неї він передає до редакції часопису "Киевская старина" 1000 крб. для оголошення конкурсу на підготовку однотомного популярного видання "Історії України". Програму такого творчого змагання уклав Володимир Антонович².

На заклик професора Михайла Грушевського до української громадськості зібрати кошти на будівництво Академічного Дому у Львові, Євген Чикаленко виділив 25 тисяч, хоча згодом розчарувався в значній частині студентства, звинувачуючи його в кар'єризмі, матеріалізмі, бездіяльності та називаючи Галичину "європейським смітником, куди австрійський уряд викидав своїх найгірших урядовців"³.

Євген Харлампійович був одним з небагатьох по-справжньому мастних людей, великоземельним поміщиком, власником ґрунтів у Перешорах на Херсонщині (тепер – Одещина) та в Кононівці під Яготином. І він, не вагаючись, продавав десятину за десятиною, аби утримувати першу на Наддніпрянщині українську газету (спочатку "Громадську думку", згодом "Раду"), сплачувати рахунки редакції "Київської старовини", підтримувати Академічний Дім у Львові, де його коштом безоплатно жили студенти з Великої України. "Хоч як я не захоплювався громадською справою, але мусів працювати і в селі коло господарства, бо це було єдине джерело для існування моєї родини і джерело, звідки я черпаю гроші для підтримання української справи", – писав Є. Чикаленко у своїх "Спогадах"⁴.

1905–1907 роки – період масового відродження в Україні національної газетно-журнальної періодики. Не міг стояти осторонь культурно-просвітницького життя і Євген Чикаленко. Він уклав збірку "300 найкращих українських пісень" (К.: Вік, 1904. – 290с.), до якої увійшло чимало творів, які записав автор у селі Перишори, зокрема своєрідних музично-поетичних проклять на адресу цариці Катерини.

Саме при матеріальній допомозі Євгена Харлампійовича побачив світ унікальний чотири томний "Словарь російсько-український" (1893-1898, який уклала група лексикографів на чолі з бібліографом Комаровим), виходила чернівецька газета "Селянин", діяв відділ белетристики у часописі "Киевская старина"⁵. Письменник підтримував діяльність Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка у Львові, виділяв кошти для друкування книг Михайла Коцюбинського, Івана Франка, Андрія Тесленка, Володимира Винниченка, Степана Васильченка та інших літераторів. Як уже зазначалося, він був засновником і фундатором київських газет "Громадська думка" (1906), "Рада" (1906–1914), літературного фонду.

Газета "Рада" була улюбленим дітищем Євгена Чикаленка. Матеріально її підтримував також і Василь Смиренко – український інженер, капіталіст і водночас гуманіст найвищої проби. Але засновником і душею газети був саме Чикаленко. Він всіляко підтримував її видавництво, вкладав весь свій талант, неймовірні зусилля, всю свою невичерпну енергію, аби газета вижила у важких умовах нестачі коштів, цензурних утисків і штрафів, а також далеко не гармонійних стосунків між видатними українськими діячами. Кожного з них меценат прагнув залучити до співробітництва в "Раді". На превеликий жаль, бракувало кваліфікованих журналістських кадрів, талановитих авторів, які б своїм мистецтвом піднесли газету на середній рівень, зробили б її читабельною і конкурентноздатною. Євген Харлампійович шукав і залучав до співробітництва талановитих людей: писав безліч листів, просив, умовляв, переконував, "перетягував" таланти в Київ, ближче до центру громадського життя і до газети. Коли ж у московській газеті "Утро Росії" з'явилася редакційна стаття, в якій йшлося про те, що українська газета в Росії видається на німецькі кошти, то він поставив редакції тієї газети ультиматум: або спростувати цей донос, або він притягне її до суду за наклеп. Перелякана редакція "Утра Росії" поспішила надрукувати спростування. Пізніше автор зізнається, що, можливо, й сам дав привід для такої "плітки", бо коли йому не стало грошей на видання газети, він продав 200 десятин землі в Тирашпільському повіті німцям-колоністам, а сам, жартуючи, необережно голосно казав, що справді українська газета видається на німецькі гроші, бо німці-колоністи отримують допомогу на купівлю землі з Німецького Державного Банку. "Ми ніколи не дістали жодного пфеніга, жодного геллера з-за кордону, а, навпаки, ще підпирали своїми грішми Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка, різні українські інституції та видавництва в Австрії", – писав він у своїх "Спогадах"⁶.

Спогади та щоденник Євгена Чикаленка є безцінною мемуарною спадщиною мецената, які свідчать про цікаве, насичене живими фактами, характеристиками, думками і спостереженнями життя. Вони являють собою своєрідні літописи доби, "живу історію", побачену на власні очі, яку автор подає без жодних домислів і прикрас. За часів радянської влади його "Спогади" належали до найсуворіше заборонених книжок. Можливо, причиною цього було те, що вони були абсолютно чесними. Є.Чикаленко писав все так, як було насправді. Він відверто розповідав про конфлікти між різними українськими театральними труппами, про важкий характер Марії Заньковецької, який часто призводив до таких конфліктів⁷. Серед колоритних образів, які створив Євген Харлампієвич – простий сільський писар Петро Оправхата – "великий шалапут", який проте нарікав, "що всі народи ворущаться, а Україна спить", і "найдіяльніший та найенергійніший український діяч з-поміж українців у період від 1904 року до революції 1917 року" Леонід Жебуньов. У його "Спогадах" ми натрапляємо на вислови сліпого кобзаря Остапа Вересая, мова якого відзначається народною простотою і колоритністю, Олександра Бородая, який, почувши російську мову у Львові, обурився: "Ах ти, мордо кацапська. Я виїхав з Росії і думав, що вже не почую цієї падлючої мови, а ти, московський запроданець, і тут загіджуеш нею повітря!"⁸ Він і став прототипом "Щирого" у відомому оповіданні Володимира Винниченка. Водночас автор підкреслює, що для історії українського відродження це не має ніякого значення, і, "може, якраз їхні хиби, оте надмірне тщеслав'є, упертість були тим імпульсом, що примушував їх робить, і в результаті вони зробили колосальну роботу в порівнянні з роботою, зробленою скромними, м'якими, безкорисними діячами нашими"⁹.

26 січня 1919 року розпочинається найважчий період в житті Євгена Харлампійовича – еміграційний. Спочатку він перебував у Станіславі, де на той час знаходився ЗУНР. Тут він відвідував засідання Національної Ради, і з "великою приємністю прислухався до того, що всі послі одноголосно й рішуче висловлювались за індивідуальну власність і гостро осуджували принцип соціалізації..."¹⁰. Пізніше він виїхав до Славська Скільського повіту, де відновив роботу над щоденником.

у кінці жовтня того ж року письменникові дозволили виїхати до Перемишля. Зупинившись у директора Українського дівочого інституту Д. Греголінського, він зустрівся з Михайлом Косом, Степаном Федьком, який передав йому гроші від сина Петра, а також листи від рідних і знайомих. На початку 1920 року Євгена Чикаленко виїхав до Варшави. Тут він зустрівся з Симоном Петлюрою, за допомогою котрого і зміг перебраться до Австрії. Спочатку він жив у с. Рабенштати, пізніше у Відні. Тут він переніс дві складні операції. З кінця 1925 року емігрант переїжджає до Подебрадів (Чехо–Словаччина), де очолює Термінологічну Комісію при Українській Господарській Академії. 20 червня 1929 року Євген Чикаленко, знесилений фізично, морально знеможений, помер у Празькій загальній лікарні. Похований у Подебрадах.

На жаль, серед наших теперішніх бізнесовців, послідовників Євгена Чикаленка, здатних любити Україну "до глибини до своєї кишені", обмаль. Хотілося б, щоб постать подвижника української культури, талановитого літератора, звичайної благородної людини, стала близькою для його нащадків – співвітчизників.

З кожним днем зростає до нього інтерес, як до літератора і літописця української державності. Віриться, що його безцінний джерельний матеріал невдовзі увійде до шкільних і вузівських програм. І першими паростками у відродженій історії про життя і творчість Євгена Чикаленка будуть спогади його доньки Ганни (ЛНВ. – 1930. – Кн. 6. – С. 510–523; Кн. 7–8. – С. 631–642), а також публікації: Мірна З.Є. Х. Чикаленко як батько родини //Жіноча доля. – 1930. – ч. 25, 26, 29; Рудницький М. Щоденник видавця щоденника //Діло. – 1931. – 28 лют., 1 бер.; Дорошенко В. Великий громадянин //Літопис Червоної Калини. – 1931. – ч. 4; Німчук І. Перла української мемуаристики //Мета. – 1931. – ч. 8)¹¹.

На сучасному етапі ретельно збирають і вивчають спадщину Євгена Харлампійовича Чикаленка київські дослідники, працівники Національного музею України. Про це свідчить присвячений його пам'яті вечір, який відбувся у травні 2000 року в Будинку письменників України за їх участю. Чудовим подарунком з нагоди цієї події була частина архіву Євгена Чикаленка, яку дивом зберіг і передав музеєві онук Євген Іванович Чикаленко.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1.Чикаленко Є. Спогади // Хроніка. – 2000. –1998. Вип. 23–24. – С. 231; 2. Качкан В. Відблиски зорі Євгена Чикаленка // Українська культура. – 1993. – №3. – С. 10; 3. Чикаленко Є. Спогади // Хроніка. – 2000. –

1998. – Вип. 23–24. – С. 236; 4. Там само. – С. 243; 5. Качкан В. Відблиски зорі Євгена Чикаленка // Українська культура. – 1993. – № 3. – С. 11; 6. Чикаленко Є. Спогади // Хроніка. – 2000. – 1998. – Вип. 23–24. – С. 242; 7. Там само. – С. 232; 8. Качкан В. Відблиски зорі Євгена Чикаленка // Українська культура. – 1993. – № 3. – С. 11; 9. Никанорова О. Меценат і творець "живої історії" // Урядовий кур'єр. – 2000. – 6 травня. – С. 8; 10. Дорошенко Д. Євген Чикаленко. Його життя і громадська діяльність. – Прага, 1934. – С. 8; 11. Качкан В. Відблиски зорі Євгена Чикаленка // Українська культура. – 1993. – № 3. – С. 10.

І.А. Стрижова

ВНЕСОК ПРОФЕСОРІВ НОВОРОСІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ У ПАМ'ЯТКООХОРОННУ СПРАВУ II ПОЛОВИНИ XIX СТ.

У кожному суспільстві проблемі збереження національної культурної спадщини приділяється певна увага. Нині в умовах розбудови української держави дослідники мають довести, що для вивчення історико-культурних надбань народу вкрай необхідно науково проаналізувати умови розвитку пам'яткоохоронної справи минулого. У цьому контексті дослідження пам'яткоохоронної діяльності регіональних краєзнавчих установ XIX століття становить значний науковий, пізнавальний та практичний інтерес. Воно дає можливість відтворити цілий зріз суспільного життя, показати своєрідність даного історичного періоду, визначити місце окремих науковців у становленні тогочасної науки, чий вагомий здобуток у сфері дослідження, збереження та примноження нашої культурної спадщини є результатом багаторічної праці.

Перші спроби розглянути питання, які присвячено діяльності наукових установ півдня України в галузі пам'яткоохоронної справи, належать до другої половини XIX століття. Для означеного періоду характерним було написання узагальнюючих нарисів, які не відрізнялися системністю, але містили цікавий фактичний матеріал. Деякі аспекти діяльності наукових установ подано у працях таких відомих істориків, археологів, краєзнавців, як О.Л. Берт'є-Делагард, П.К. Брун, О.І. Маркевич, які особисто збирали, вивчали й аналізували стародавні пам'ятки, а також безпосередньо брали участь у роботі музейних закладів півдня України й Одеси зокрема.

На сучасному етапі з'явився ряд наукових праць, для яких характерний глибокий підхід до діяльності наукових інституцій XIX ст. Спробу відтворити історію Товариств, що мали відношення до збереження культурної спадщини, і дати належну оцінку їх діяльності у галузі пам'яткоохоронної справи зробили С. Заремба, О. Сальцева, О. Синявська, В. Хмарський¹. Проте наявні наукові роботи висвітлюють лише окремі питання, пов'язані з діяльністю Товариств півдня України, переважно пам'яткознавчого, бібліографічного та археографічного характеру. Незважаючи на значні наукові здобутки, досвід діяльності наукових установ у пам'яткоохоронній справі Південного регіону, її витоки та основні етапи розвитку, на нашу думку, недостатньо повно висвітлено в історичній літературі. Ці проблеми потребують подальшого, більш глибокого, всестороннього наукового вивчення. Тому метою даної статті є огляд деяких аспектів діяльності видатних членів Одеського товариства історії та старожитностей у розвитку пам'яткоохоронної справи в Одесі.

Дев'ятнадцяте століття увійшло в історію України як період національно-культурного відродження. Саме в цей час значно зростає інтерес до історії, археології, нумізматики, архівних матеріалів тощо. Все більше науковців звертають увагу на вивчення особливостей історичного розвитку окремих регіонів України, роблять вагомий внесок у дослідження місцевої історико-культурної спадщини та її збереження. Саме тому перед науковцями постає питання щодо необхідності створення в містах різних регіонів України наукових установ, які б не тільки намагались зберегти історико-культурні пам'ятки, а й значною мірою сприяти їх нагромадженню з метою проведення подальшої науково-дослідної та науково-просвітительської роботи. Так, у 1823 році Керч-Енікальським градоначальником І.Стемпковським було порушено питання про необхідність заснування в Одесі товариства, що ставило б за метою збереження та науковий опис всіх стародавніх пам'яток, знайдених у Новоросійському краї. Дослідницько-краєзнавчу роботу товариства І. Стемпковський вбачав у збереженні та публікації епіграфічних і нумізматичних джерел; проведенні археологічних розкопок поселень; здійсненні заходів щодо реставрації та охорони стародавніх споруд, графічній фіксації та картографуванні археологічних решток й, головне, створенні місцевих археологічних музеїв для наукової обробки знахідок². Працю І.Стемпковського «Мысли, относительно изыскания древностей в Новороссийском крае» можна справедливо назвати першою в Російській імперії комплексною програмою дослідження історико-культурних пам'яток Північного Причорномор'я, де уперше визначено стратегічні задачі вивчення історії Південного регіону.